

- García Templado, José (1992): *El teatro español actual*, Madrid: Anaya.
- Mir, Gregori (1970): *Literatura i societat a la Mallorca de postguerra*, Mallorca: Moll, en especial pàgs. 23-127.
- Oleza, Joan / Sirera, Josep Lluís (1985): *Història i literatures*, València: Diputació Provincial.
- Pérez Moragon, Francesc (1974): *Publicacions valencianes (1939-1973)*, València: Caixa d'Estalvis.
- Pérez Moragon, Francesc (inèdit): «Cultura catalana al País Valencià (1939-1974)».
- Ruíz Ramón, Francisco (1975): *Historia del teatro español: siglo XX*, Madrid: Cátedra.
- Sanchis Guarner, Manuel (1980): *Els inicis del teatre valencià modern (1884-1974)*, Barcelona: Institut de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Sanchis Guarner, Manuel (1982): *Renaixença al País Valencià*, València: Tres i Quatre.
- Sansano, Biel (1988): «Obra teatral valenciana de Martí Domínguez Barberà (1908-1984): Les Malaenes», tesi de llicenciatura, Universitat d'Alacant.
- Sansano, Biel (1992): «Martí Domínguez o la voluntat de renovació teatral», introducció a *¿No n'eren deu?*, Alzira: Bromera, pàgs. 7-25.
- Simbor, Vicent (1988): *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)*, Barcelona: Institut de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Sirera, Josep Lluís (1979): *El fet teatral dins la societat valenciana*, València: Lindes.
- Sirera, Josep Lluís (1981): *Passat, present i futur del teatre valencià*, València: Diputació Provincial.

Enrique J. Nogueras Valdivieso /
Lourdes Sánchez Rodrigo (Granada)

Els poetes com a traductors: Kavafis en català, Kavafis en castellà

Del ja nombrós conjunt de traduccions al català i al castellà del poeta grec Konstantin Kavafis¹ n'hi ha moltes que no són versions directes del grec,² enfront d'aquelles que sí ho són però no han estat fetes per especialistes en «Filologia Neohel·lènica», llevat d'alguna excepció,³ sinó per coneixedors del grec clàssic:

- ¹ La primera va ser la de Carles Riba (*Poemes de Kavafis*, nota preliminar de Joan Triadú, Barcelona: Teide, 1962), més tard reeditada a cura d'Alexis E. Solà com *K. P. Kavafis, Poemes II*, Barcelona: Curial, 1977) i, fins ara, i per les nostres notícies, en català només n'han aparegut dues més, la de Joan Ferraté (*Vuitanta-vuit poemes de Kavafis*, Barcelona: Edicions 62, 1975), completada més tard per *Les poesies de C. P. Kavafis*, Barcelona: La Gaia Ciència, 1978, i amb el mateix títol a Barcelona: Quaderns Crema, 1987, i la d'Alexis E. Solà, que completa la de Riba (*K. P. Kavafis: Poemes*, [en posteriors edicions: *Poemes I*], Barcelona: Curial, 1975), encara que ambdues només ens donen 142 poemes. En castellà, la primera és la d'Elena Vidal i José Ángel Valente (*Veinticinco poemas*, Málaga: Cafarena, 1964), a la qual n'han continuat moltes més, gran part d'elles breus reculls antològics, com l'últim de Silván Rodríguez. A Sud-Amèrica només tenim notícia d'una edició deguda a M. Castillo Didier (Caracas: Embajada de Grecia en Venezuela, 1983).
- ² Podem veure una bona relació d'elles, a gran part de les quals ens ha estat lògicament impossible d'accedir, en la bibliografia que inclouen les següents edicions: Luis de Cañigral: *Kavafis*, estudi i antologia bilingüe, Madrid: Júcar, 1981; C. P. Kavafis: *Poesía Completa*, 1991 [1982], introducció, traducció i notes de Pedro Bádenas de la Peña, Madrid: Alianza, 1991 [1982] i K. V. Kavafis: *Prosas*, traducció de José García Vázquez i Horacio Silvestre Landrobe, pròleg i notes de Horacio Silvestre Landrobe, Madrid: Tecnos, 1991.
- ³ Remarcablement, l'última obra apareguda, que es deu a Alfonso Silván Rodríguez, C. P. Kavafis: *Obra Poética completa*, Madrid: La Palma, 1991, des del punt de vista estrictament filològic la més rigurosa i completa, encara que la traducció sigui, al nostre parer, una mica pretensiosa.

Carles Riba o Joan Ferraté, per exemple, poetes a més a més, en l'obra dels quals la presència de la cultura grega és àmpliament coneguda i evident.⁴ Fet que no ha estat estrany, segurament, al seu apropament a Kavafis, malgrat les diverses «visions» del món grec que caracteritzen tots dos poetes.⁵ Si la preparació en filologia clàssica ha permès que aquests poetes s'apropin d'una manera molt rigurosa a l'obra de l'Alexandri, malgrat les diferències de llengua,⁶ el seu coneixement de la llengua de destí, enriquit per la seva experiència creadora, sembla haver compensat favorablement el possible desconeixement relatiu del «grec modern».

Les diferències metodològiques entre ambdós grups de traductors — «filòlegs» i «poetes» — semblen centrar-se entorn de dos eixos: la naturalesa de la tria que en els primers respon a criteris

⁴ Deixant de banda la seva feina estrictament filològica i la seva importància com a traductor dels clàssics, en el cas de Riba, pot veure's E. Noguera: *Tradición clásica y poesía contemporánea: tres visiones románicas de Grecia: Pessoa, Riba, Cernuda*, Granada: Universidad, 1990 (edició en microfites), amb una abundant bibliografia.

⁵ La visió del món grec de Carles Riba s'inscriu dins allò que s'ha anomenat l'«Humanisme cristià» (vegeu Mn. Balasch: *Carles Riba: humanista i hellenista*, Barcelona: Barcino, 1984, pàgs. 115-153); sobre l'«humanisme cristià» es pot veure José Lasso de la Vega: *Ideales de la formación griega*, Madrid: Rialp, 1966, per exemple), i, malgrat la presència de Hölderlin a les *Elegies de Bierville*, té més a veure amb la tradició simbolista francesa i amb les idees de Xénius tan presents al món cultural del noucentisme, on es formarà intel·lectualment Carles Riba, i als ideals nacionalistes del qual sempre va sentir-se molt fidel (vegeu Jaume Medina: *Carles Riba*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989). Kavafis, al contrari, s'identificarà més amb el decadent món de l'hellenisme.

⁶ S'ha discutit molt sobre el problema de la llengua de Kavafis i les seves relacions amb la llengua «popular» (δημοτική) o «purificada» (καθαρεύουσα), dins el marc de la encara avui complexa situació lingüística de Grècia (cfr. A. Mirambel: *Grammaire du grec moderne*, Paris: Klincksieck, 1977, pàgs. IX-XII, i Peter Mackridge: *The Modern Greek Language*, Oxford: Clarendon Press, 1985, pàgs. 6-11). En no tenir paral·lel en castellà o en català, aquest aspecte no pot de manera alguna ser reflectit pels traductors. Sobre la llengua poètica de Kavafis pot veure's, concretament, el pròleg a l'esmentada edició de *Prosas*, pàgs. XIV-XVI, i Luís de Cañigral: *Cavafis*, estudi i antologia bilingüe, Madrid: Júcar, 1981, pàgs. 83-84.

de representativitat, d'història literària o de divulgació, i en els segons a criteris estètics i de receptivitat personal;⁷ i els esforços per mantenir l'exactitud i la literalitat de l'original.⁸ Així, tant Riba com Ferraté, tot aollint-se al criteri de màxima fidelitat a les coses que el text «diu»,⁹ d'acord amb la mateixa opinió del poeta traduït,¹⁰ tradueixen, però, el vers de Kavafis per vers català o castellà,¹¹ i no intenten reproduir la complexa estructura mètrica de l'original,¹² preocupació que sí manifesta l'altre grup de traductors: «si me decidí a emprender la tarea fue porque me sentí provocado por la sensación de que existían ciertos aspectos de la poesía cavafiana que se podía intentar reproducirlos en cierta medida [...] los relativos a la métrica y al tono, al colorido [...]», escriu en presentar la seva edició en castellà Alfonso Silván Rodríguez.¹³ D'altra banda, en castellà o en català, al contrari que

⁷ Vegeu el pròleg d'Alexis Solà a l'edició dels poemes de Kavafis feta per Carles Riba (Barcelona: Curial, 1987), pàgs. 7-19) on es parla de problemes de criteri moral.

⁸ Per al concepte de literalitat en Riba, vegeu E. Valentí i Fiol: *Els clàssics i la literatura catalana*, Barcelona: Curial, 1972.

⁹ Vegeu l'edició d'Alexis E. Solà (Barcelona: Curial, 1987), pàg. 32.

¹⁰ Sobre la literalitat en Kavafis, vegeu Luís de Cañigral: *Cavafis*, estudi i antologia bilingüe, Madrid: Júcar, 1981, i cfr. les lletres que Kavafis mateix va trametre al seu germà John sobre les traduccions que aquest feia dels seus poemes a l'anglès, recollides dins K. P. Kavafis: *Prosas*, traducció de José García Vázquez i Horacio Silvestre Landrobe, pròleg i notes de Horacio Silvestre Landrobe, Madrid: Tecnos, 1991, pàgs. 83-90.

¹¹ Sèries polimètriques blanques de ritme iàmbic en el cas de Riba; versicles lliures en el de Ferraté.

¹² Vegeu Luís de Cañigral: *Cavafis*, pàgs. 84-85, sobre la mètrica de Kavafis; cfr. també K. P. Kavafis: «Algunas palabras sobre métrica», dins *Prosas*, traducció de José García Vázquez i Horacio Silvestre Landrobe, pàgs. 85-90.

¹³ C. P. Cavafis: *Obra Poética completa*, Madrid: Editorial La Palma, 1991, pàg. XIX.

en altres llengües,¹⁴ mai no s'han publicat versions que facin un esforç per mantenir la rima.¹⁵

El perill de les traduccions del segon grup es troba quan el poeta traductor és més poeta que traductor, i no renuncia a reescriure l'original d'acord amb els seus criteris estètics o les seves vivències.¹⁶ Advertència que va fer Mn. Balasch quan escriví que: «En les seves versions poètiques Carles Riba se sentia especialment creador, i obligat envers el seu poble; a la FBM no podia oblidar la seva tasca professoral [...]».¹⁷ Paraules que vénen a confirmar les de Josep Pla sobre la traducció al català de Kavafis feta per Carles Riba, on llegim que és «el seu millor llibre de poesies: el llibre que hauria hagut de fer, el de la seva precisa i autèntica cultura [...]»,¹⁸ opinió detingudament refusada per Alexis E. Solà.¹⁹ Sense arribar a tot això, cal dir que les traduccions d'aquests poetes, sens dubte, són mediatitzades per la seva experiència poètica, cosa que no redundarà, però, en perjudici de la traducció, perquè un filòleg, o un «tècnic», no té perquè estar menys condicionat pels seus prejudicis ideològics o conviccions morals.²⁰

¹⁴ Vegeu una relació de traduccions a unes altres llengües a les bibliografies esmentades a la nota 2.

¹⁵ Sobre els efectes que l'esforç per mantenir la rima té sobre la literalitat de la traducció vegeu uns quants exemples en l'edició d' Alexis E. Solà, pàg. 37-46.

¹⁶ Cfr. la traducció del poema «Desigs» de Carles Riba, per exemple.

¹⁷ Mn. Balasch 1984: 113. Si Riba s'apropa a Cavafis per l'atmosfera cívica que fan transmetre els poemes de l'escriptor grec, no és estrany que triés poemes com «Esperant els bàrbars» o «En una colònia grega: 200 a. C.».

¹⁸ Josep Pla: «El poeta grec modern Cavafis», dins: *Notes a Sílvia*, vol. 26 de l'Obra Completa, Barcelona: Destino, 1974 (edició d' Alexis E. Solà, Barcelona: Curial, 1987, pàg. 26).

¹⁹ Pàgs. 26-27 de la seva edició dels poemes de Kavafis.

²⁰ Sobre la moral de Carles Riba en el moment de fer les traduccions de Kavafis, vegeu l'edició esmentada de Solà, pàg. 13.

De les traduccions al castellà, conjunt molt més nombrós que en català, per la seva difusió és la de José María Álvarez,²¹ en primer lloc — i després la de Pedro Bádenas de la Peña, més rigorosa i completa — la més coneguda, i a la qual, d'alguna manera, es deu sobretot la imatge dominant i la fama del poeta alexandrí entre els lectors castellanoparlants.²² Malgrat l'interès que tenen unes altres traduccions a l'espanyol, el nostre treball s'hi centrarà per raons de divulgació i d'espai.

Per la part catalana, ens hem limitat a considerar la versió de Carles Riba, no sols per la importància del poeta traductor, sinó perquè, completada per la versió del professor Alexis E. Solà, ofereix el corpus gairebé sencer de l'obra (els «poemes canònics») de l'Alexandrí, i constitueix, al costat de l'esmentada versió de Solà, la «vulgata» en català de Kavafis.²³ Va ser, a més, la primera mostra suficient, tant per extensió com per la seva difusió, del poeta neohel·lènic, la primera que es va publicar en una llengua peninsular i que contribuï molt al seu coneixement a la resta de l'Estat: com tantes altres coses en aquells anys Kavafis va entrar a Espanya per Catalunya. D'altra banda, no s'han fet altres traduccions extenses de l'obra kavafiana en català,²⁴ al contrari del

²¹ Konstantino Kavafis: *Poesías completas*, traducción y notas de José María Álvarez, Madrid: Hiperion, 1991 (primera edició conjunta de *Poesías completas y 65 poemas recuperados*, publicats per primera vegada el 1976 i 1979 respectivament).

²² Entre 1971 i 1991 van aparèixer 15 edicions de la *Poesía completa* i cinc dels *65 poemas recuperados*: un total de 21 edicions, si s'hi afegeix l'última i recent edició conjunta. Enfront d'això, entre el 1982 i el 1991 s'han fet, entre edicions i reimpressions, vuit tiratges de la de Pedro Bádenas.

²³ Entre 1977 i 1987 van publicar-se sis edicions de la traducció de Riba preparada per Solà.

²⁴ Llevat, a més de la d'A. E. Solà, la ja esmentada de Joan Ferraté. Almenys no n'hem tingut notícia de cap altra. Aquesta traducció, destinada en un principi a completar la de Riba, tasca que, al nostre parer, realitza més encertadament que Solà, potser tingui l'avantatge de que l'apropament al poeta alexandrí sigui per a Ferraté més espontani que el de Riba. Encara que tots dos tradueixen en vers lliure, Riba és més rigorós amb la mètrica i la llengua, actitud que d'altra banda comparteix amb l'autor dels originals. En el pròleg

que va passar en castellà, llengua en la qual les mostres són molt més nombroses. De fet, l'altra versió ja esmentada de Solà no repeteix la de Carles Riba, que considera «una de les traduccions més belles — potser la més bella de totes les que s'han donat en el món — dels poemes de Kavafis i no cal dir-ho, davant la més bella de totes les que ja existeixen en la nostra llengua catalana»,²⁵ sinó que la completa, tot afegint-hi els poemes que Riba — per diverses raons — no va decidir-se de traduir.²⁶

Així, la cultura catalana sembla haver considerat, potser pel prestigi del traductor, innecessària una nova traducció dels poemes de Kavafis. Però també perquè aquestes traduccions, fetes amb un criteri rigorós, i directament del grec, on es lliga la preocupació per la fidelitat, una exquisida sensibilitat i el domini precís i segur de la llengua de destí, han fet probablement innecessari l'intent de millorar-les.²⁷

a la seva versió declara Ferraté que s'ha adonat de què «tant per part de Riba com per la meua part, Cavafis havia sofert l'empremta d'un gust i d'una manera de fer personals que, a desgrat de la nostra coincidència en el propòsit de ser literalment fidels a l'original, ens havien dut inevitablement a resultats de conjunt molt sovint força divergents» (pàg. 28), per la qual cosa completa la seva versió amb «l'objectiu de fer que hi hagi a l'abast del lector una versió catalana de Cavafis a la vegada completa i coherent de cap a cap» (pàg. 29).

²⁵ Edició de Solà, pàg. 46.

²⁶ Vegeu l'edició de Solà, pàgs. 7-13.

²⁷ La possible diferència de criteri i sensibilitat entre Kavafis i Carles Riba queda compensada per la selecció que fa aquest dins el conjunt de l'obra de Kavafis (cal tenir en compte que Carles Riba traduí abans de l'edició de Savidis, considerada actualment com la definitiva, si bé Solà incorporà el text d'aquell en reeditar-la). En tot cas, Riba tradueix el Kavafis amb què més fàcilment s'identifica, deixant de banda els aspectes més eròtics sense embuts o més decadents de l'Alexandri. Això pot suposar una lleugera traïció al conjunt de l'obra, però a canvi d'una més gran fidelitat als poemes traduïts. Malgrat les diferències de tots dos poetes, remarcables tant ideològicament com estilística, és convenient recordar que tots dos es mouen dins el camp de l'estètica simbolista en sentit ampli. Cal recordar també que, a part de la traducció catalana, devem a Riba algunes versions castellanques que van quedar inèdites, de les quals A. E. Solà reproduïx una bona mostra.

José María Álvarez també és poeta, si no comparable a Riba, conegut i estimat, i a qui no falten entusiastes. Establirem, doncs, la nostra comparança, preferentment, entre José María Álvarez i Carles Riba. En la seva exposició de motius, no deixa, si de cas per via figurada, d'ésser explícit José María Álvarez: «No fueron ajenos al fervor que enmarca el mucho tiempo dedicado a este libro, cierta lectura de Tácito, una ardiente madrugada de 1972, el momento en que Falstaff asegura 'My lord, the man I know', la inapreciable ayuda de Mercedes Belchí, un cuerpo suavísimo gozado bajo los cielos de La Habana, la pasión que siempre me embargara ante las páginas de Stevenson, los estimables juicios del ingeniero y narrador Juan Benet Goitia y, sobre todo, la contemplación serenísima de Istambul».²⁸

La poètica expressió de la relació entre traductor i traducció queda expressa en termes que poden ser més que una altra cosa sorprenents, fins i tot per al coneixedor de *Museo de Cera*. No tenim una declaració directa dels motius que van portar Carles Riba a l'enfrontament com a traductor a l'obra de Kavafis, un poeta que en més d'un aspecte li resultaria, almenys d'entrada, incòmode, quan no estrany, encara que potser menys del que pot resultar aparentment. Sabem que va descobrir-lo i s'hi va interessar gràcies a Gabriel Ferrater, primer, i, després, per una escriptora grega, Júlia Iatridi.²⁹ En qualsevol cas, sense una poderosa raó «interior» (i no solament com s'ha suggerit, encara que sempre hi fóra present,³⁰ la vocació de servei a la seva llengua), el que va portar-li a traduir Homer dues vegades, els tràgics grecs, també doblement, Hölderlin ... És a dir, una traducció que no neix de les seves preocupacions filològiques, ni tan sols de la seva vocació humanística — l'humanisme de Riba va molt malament, ja ho hem dit, amb la poesia de Kavafis — o de les necessitats

²⁸ Konstantino Kavafis: *Poesías completas*, traducción y notas de José María Álvarez, Madrid: Hiperion, 1991, pàg. 9.

²⁹ Carles Miralles: «Pròleg» a l'edició de les *Tragèdies d'Eurípides*, traduïdes per Carles Riba, Barcelona: Curial, 1977, vol. I, pàgs. 12-13, citat en l'edició de Solà, pàg. 24.

³⁰ Joan Triadú, a la nota preliminar dins la primera edició de les versions.

econòmiques, el que no vull dir que aquestes siguin inexistents, sinó que aquestes queden subordinades a una pulsio més poderosa, d'ordre superior o diferent.

És conegut que Riba sempre va posar esment a mantenir el més estricte respecte pel text traduït, dins aquesta actitud que va tenir de no sostreure el lector de l'original; en aquest sentit és un encert d'A. E. Solà que incorporés el text grec. José María Álvarez a la seva edició en espanyol no ho fa, ni tampoc sembla compartir l'esmentat respecte ni pel text original, ni pel lector, si s'ha de jutjar pels extravagants comentaris que acompanyen moltes vegades a la traducció. Potser és més fidel al conjunt del corpus, perquè tradueix l'obra (suposadament) completa³¹ de Kavafis i no selecciona poemes com fa Riba portat per criteris de diferent mena dels quals ja hem parlat.

En aquest punt hem de parlar, també, del problema de la literalitat en Riba, com tots els crítics han fet a l'hora de enfrontar-se a les traduccions ribianes i repetir les paraules de Jaume Medina:

Traduir fou per a Riba una tasca que anava més enllà del simple fet de mostrar una obra d'altri: semblant al viatge de retorn d'Ulisses (en el qual d'altra banda objectivà també el seu ofici de crític i de poeta), l'operació mitjançant la qual es traslladen uns continguts d'una llengua a una altra no és sinó un «exercitar la valentia dins l'aventura i l'orgull dins l'adaptament». D'aquí que en ell hi hagués una perfecta identitat entre la traducció i la creació.³²

³¹ En realitat no ho és. D'altra banda, és poc seriós i pot portar a la confusió del lector no distingir entre els diferents components del corpus kavafià: els «poemes canònics» (o sia, aquells que Kavafis mateix havia seleccionat com la seva obra definitiva), els «inèdits» i els «poemes rebutjats», segons s'han publicat per Savidis: Ποιήματα, I-II (Athenas: Íkaros, 1963), Ανέκδοτα ποιήματα (Athenas: Íkaros, 1968) i Αποκηρυγμένα ποιήματα και μετάφρασεις («i traduccions») (Athenas: Íkaros, 1983).

³² Jaume Medina: *Carles Riba*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, pàg. 62.

És a dir, Carles Riba va voler arribar al mateix moment de creació que el poeta que es proposava traduir, i volia fer-ho tot escrivint, però en la seva llengua catalana, les mateixes coses. El problema rau en què el jo d'origen és distint al jo que fa la traducció i, per tant, els moments de creació també són diferents. Així, Riba no intenta reproduir la mètrica grega, sinó que adapta a la mètrica catalana els versos originals; no podia ser d'una altra manera, perquè sinó la seva versió seria molt artificiosa i no acostaria al lector al món original on va néixer el poema.³³ Per això, Riba no guarda l'estructura dels hemistiquis en poemes com «Jura», encara que tampoc no ho fa Álvarez, davant de traduccions més filològiques, com les de Silván, Cañigral o Bádenas.³⁴ Aquesta traducció provoca que unes quantes de les versions ribianes dels poemes de Kavafis tinguin més versos que l'original, com, per exemple, «Jònica».

Altrament, i en un altre nivell de llengua, en el lèxic, per traduir certes coses Riba utilitza un llenguatge molt més suau, i d'aquesta manera evita paraules que neguitegen la seva moral cristiana. Així, Riba no tradueix el grec *ἡδονή* per *plaer*, sinó per *goig* al seu poema «Desigs», escriu el verb *esmenar* en «Jura», verb que té un contingut moral que no sempre té el verb *rebacer* que fa servir Álvarez i que tampoc no tenen ni *comenzar*, *iniciar* o *empezar*, que llegim, respectivament, en les versions de Cañigral, Silván o Ferraté;³⁵ així mateix, també a «Jura», Riba escriu a l'últim vers *alegria fatal*, mentre que J. M. Álvarez tradueix directament del grec *fatal placer*; però és que el mot *plaer*, del grec *ἡδονή*, mai no és traduït per Riba sinó per *goig*, *alegria*, etc., com si volgués no acostar-se massa a una paraula moralment més forta. «I goig passat — quin atrevir-se al goig!» escriure en el poema titulat «Des de les nou»; en fi, com diu Alexis E. Solà,

³³ En qualsevol cas no per comoditat o per incapacitat: pensem que les *Elegies de Bierville* estan escrites en una adaptació del díctic elegíac i en l'esplèndida adaptació de l'hexàmetre homèric en què, vers a vers, traduí la seva *Odissea*.

³⁴ Riba, pàg. 99; Álvarez, pàg. 69; Silván, pàg. 1915; Cañigral, pàg. 145; Bádenas, pàg. 80.

³⁵ Pàg. 68; pàg. 144; pàg. 1915, respectivament.

«Riba manifesta una certa tendència a no traduir les paraules gregues ἡδονή i ἡδονικός per plaer o voluptuositat i voluptuós. Preferia, em sembla, altres mots de significat més atenuat ...»;³⁶ i per citar un altre exemple, també molt significatiu, a «Jònica» Riba tradueix de l'original grec ἐφηβική no per *efebo* com fa Álvarez: *efebo inasible*, i gairebé tots els altres traductors de Cavafis al castellà, llevat de Ferraté que utilitza el terme *adolescense* molt prop de la traducció de Riba que diu *jovenívola forma*.³⁷

La traducció de José María Álvarez, malgrat la seva difusió, no ha tingut sempre grans elogis, així Pedro Bádenas n'escriu que no és una traducció del grec, sinó una adaptació de les versions anglesa, italiana i francesa,³⁸ i així també s'expressa Luís de Cañigral:

El Cavafis publicado hasta ahora en España — exceptuadas las versiones catalanas — lo era a través de otras versiones o son ediciones remanidas de una supuesta versión directa del griego que a ciertos poetas entregan para que, tras remodelarlas, alterarlas e insuflarlas su estro, publiquen con el nombre y apellido del adaptador. Así ocurre, por ejemplo, con la publicada por José María Álvarez (Madrid, 1976), con el título de poesías completas, que cuida la palabra castellana, «pero desafortunadamente se aleja a menudo del original, y deja de entender más de un pasaje que también alguna vez comporta que no entiende algún poema», con el decir de Carles Miralles, y que suscribimos nosotros. Hay que señalar que las mejores ediciones son

³⁶ Edició de Solà, pàg. 13.

³⁷ A la seva versió catalana, Ferrater escriu *figura juvenil*. Sembla clar que, en castellà o català normals, aquestes solucions són preferibles al cultisme «efebo».

³⁸ C. P. Cavafis: *Poesía Completa*, 1991 [1982], introducció, traducció i notes de Pedro Bádenas de la Peña, Madrid: Alianza, 1991, pàg. 31: «Más recientemente, en la traducción española de la biografía de Robert Lindell, realizada por Carles Miralles Solà se traducen del griego numerosos poemas ... Salvo estos dos casos de Miralles y Ferraté [Joan Ferraté: *Veinticuatro poemas de Kavafis*], lo demás que ha aparecido de Cavafis en español son selecciones muy reducidas y con el problema de no partir del griego.»

las de Alexis E. Solà, Carles Riba y Joan Ferraté en catalán.³⁹

A les quals cal afegir la versió castellana de Joan Ferraté. Es tracta d'una versió de gran fidelitat i bellesa (una bellesa realçada per les característiques materials de l'edició) encara que molt reduïda, només vint-i-quatre poemes. No pot posar-se, doncs, al mateix nivell que les versions completes i anotades de Bádenas o Silván, deixant ja de banda la versió tan discutida de José María Álvarez. Tanmateix, deixant a part alguna qüestió de detall, els vint-i-quatre poemes traduïts per Ferraté mai no han estat superats, si el producte d'una traducció ha d'ésser també una cosa que agradi al lector habitual (i aquest hauria d'ésser, creiem, el seu objectiu principal). Ferraté, autor d'una magnífica versió dels lírics grecs arcaics,⁴⁰ és menys rigorós amb la mètrica que Riba, però tradueix en general amb uns criteris paral·lels, tal com els va exposar a la versió de lírics abans esmentada: «A mi entendre, el primer deber de un traductor, en su función mediadora entre un original remoto y el público al que se dirige, estriba en la fidelidad

³⁹ Luís de Cañigral: *Cavafis*, estudi i antologia bilingüe, Madrid: Júcar, 1981, pàg. 86. Les versions de C. Miralles es troben incloses dins la seva traducció de Robert Lindell: *Kavafis: una biografía crítica*, Barcelona: Ultramar, 1980.

⁴⁰ Joan Ferraté: *Líricos griegos arcaicos*, Barcelona: Sirmio, 1991 [Barcelona: Seix Barral, 1968]. Com que la traducció de Kavafis no té pròleg ni una explicació de criteris (una cosa natural pel caràcter de l'edició i l'accidental de la selecció, segons llegim en una breu nota preliminar) ens servim de la introducció al llibre dels lírics grecs, que dedica algunes pàgines als problemes de la traducció i els criteris seguits. Cal remarcar, però, que d'acord amb la breu nota que precedeix als poemes de l'Alexandri, algunes d'aquestes versions castellanes de Kavafis són anteriors a les de Carles Riba.

estricta al texto del que parte»,⁴¹ opinió que coincideix amb les de Riba i Kavafis.

Las presentes traducciones tienen, pues, el valor de un documento, en la medida en que se atienen al tenor de los originales [...]. Pero además [...] pretenden valer también por sí mismas, con independencia de los originales [...]. Pues además el segundo deber fundamental de un traductor puesto a mediar entre un original inaccesible para la mayoría y el lector al que se dirige estriba precisamente en llevar a cabo dicha mediación [...] específicamente, en el caso de la poesía, el traductor debe ofrecer al lector un texto provisto de recursos suficientes para forzar la atención del lector a ajustarse a los requerimientos del texto en cuestión. El texto mismo debe persuadir al lector de que debe leerse como poesía y con la atención peculiar y sostenida por la poesía.»⁴²

Per acabar, volem dir que les traduccions de Kavafis fetes a Catalunya han anat per davant de les de la resta de l'Estat, fins i tot les fetes en castellà. Si els criteris semblen imprecisos o massa «literaris», més que estrictament lingüístics (traductològics), els

⁴¹ Pàg. 20. Tot seguit matisa i aclara l'exigència de rigor: «El lector de traducciones no tiene por qué verse obligado a prestar ninguna atención a la persona del traductor, a sus rasgos de vanidad o de petulancia, a los caprichos de su gusto o a los hábitos temperamentales adquiridos y sostenidos fuera de su negocio estricto, que es el de entender unos textos con el fin de reproducirlos adecuadamente en la lengua de su elección. El traductor no debe, por consiguiente, introducirse a sí mismo en la traducción. Específicamente, no debe rehacer el texto en ningún sentido que no esté garantizado por reglas objetivas de interpretación. Por supuesto, en una medida considerable, las dotes de inteligencia, saber, tacto e imaginación son dotes que al traductor le pertenecen como persona y no como un aparato mecánico, y, por consiguiente, son dotes subjetivas. Pero el traductor debe proponerse la objetividad en el sentido descrito. No es ése, en ningún sentido razonable, el caso del traductor que pone el original, desde el comienzo a su servicio, o del traductor que empieza por elegir un original apenas confiable y a partir del mismo exhibe sus dotes de mistificación del público lector» (pàgs. 19-20).

⁴² Pàg. 20-21, i afegeix: «Es por eso que he empleado el verso en estas traducciones. Pero, nótese, el verso castellano [...]» (pàg. 22).

resultats semblen confirmar-los, per més que la declaració d'intencions no sempre és corresposta amb allò aconseguit. Però, potser, són degudes a una zona d'inseguretat que afecta sempre a la traducció, quan traduïm textos literaris, i molt especialment poesia, qualsevol que sigui la conjuntura concreta en què es faci, perquè afecta en realitat a tot exercici de lectura i hermenèutica, en igual mesura que la lectura sempre és traducció, segons la sortosa expressió de Steiner.⁴³ Els poetes no són, així, més bons traductors *a priori*, i els bons traductors, parafrasejant a Curtius, són més estranys que els bons escriptors o els sants, sinó en la mesura en què en tractar de poesia solen ser més bons lectors.⁴⁴ Cal preguntar-se, no obstant, si el lligam a una traducció poètica com la catalana, tan rica i versàtil, i tan desitjosa d'omplir-se de tota la tradició cultural europea des de finals del segle XIX, que la col·loquen en aquest aspecte per sobre de l'espanyola, no serà també la causa de què els catalans tradueixin més bé Kavafis i no sols en català, sinó, paradoxalment, també en castellà. Serà també, potser, el bilingüisme un avantatge per traduir d'una tercera llengua, en la mesura que el traductor bilingüe ha de tenir, per força, una percepció més rica de les llengües i de les seves implicacions literàries o culturals? Al capdavall, no són tan estranys els casos de poetes que han conreat diverses llengües: Kavafis i Carles Riba,⁴⁵ per exemple. I si només han estat grans poetes en una llengua — en el cas de Kavafis una llengua apresada a més a més — aquesta pràctica, sens dubte, ha enriquit prou els seus recursos i les seves possibilitats.

⁴³ George Steiner: *Después de Babel: aspectos del lenguaje y la traducción*, Madrid: F. C. E., 1980 (traducció d'Adolfo Castañón).

⁴⁴ Sempre és clar que puguin llegir el text amb rigor i honestat: aquesta és la diferència entre Riba i José María Álvarez.

⁴⁵ Vegeu a les *Obres Completes*, I, *Poesia*, els seus esbossos en francès i gallec. Curiosament, mai no va intentar escriure en castellà, potser pel seu nacionalisme.